

fundatie

MARIA VAN PALLAES

350 jaar

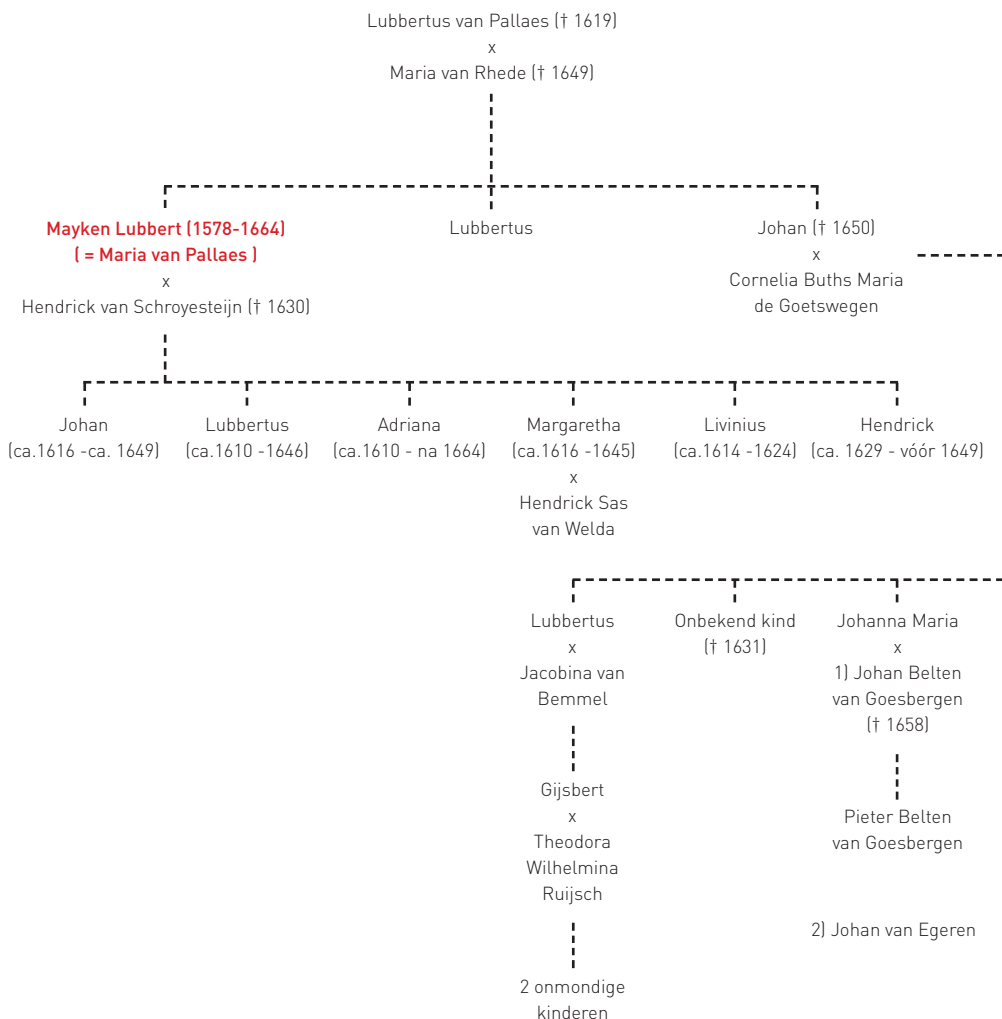

350 jaar
zorg voor
de armen

Door: Bert Aanstoot
Werkgroep Historisch Onderzoek van
het Utrechts Monumentenfonds

Stamboom van de familie van Maria van Pallaes*

* Uit: Gerianne Offringa en Warner Hidden - Fundatie van Vrouwe Maria van Pallaes, geschiederd in 1657 door Hendrick Bloemaert (1601-1672). HBO-studie augustus 1980 (HUA XC1)

Voorwoord

De Cameren van Maria van Pallaes in de Agnietenstraat in Utrecht vormen een aandachttrekkend onderdeel van menige stadswandeling. Ooit zijn deze voormalige vrijwoningen door Maria van Pallaes gesticht met als doel arme mensen een dak boven hun hoofd te bieden.

Bijna elke bewoner van de stad heeft wel een idee wie Maria van Pallaes was of wat ze deed. Zelfs velen van buiten de stad komt de naam bekend voor. Maar wat deed deze Utrechtse weldoenster nou eigenlijk werkelijk? En waarom? Wat waren de voorwaarden om er te mogen wonen en hoe zorgde ze ervoor dat de bewoners steeds iets meer hadden dan alleen een dak boven hun hoofd?

Het UMF stond het afgelopen jaar stil bij de 350e sterfdag van Maria van Pallaes. De bestuursleden van het Utrechts Monumentenfonds (UMF) zijn regent van de Fundatie van Maria van Pallaes. Een ontwerprijvraag om te komen tot de een lantaarnconsole vormde de rode draad voor de herdenking.

Dit was aanleiding voor het UMF om zijn Werkgroep Historisch Onderzoek te verzoeken een brochure te schrijven over het leven van Maria van Pallaes en het belang

hiervan voor de stad Utrecht. De inhoud van deze brochure is het resultaat van het onderzoek dat de werkgroep verrichtte in Het Utrechts Archief en in oude geschriften.

De Utrechtse Cissy van der Wel is uitgeroepen tot winnaar met haar in klei geboetseerde ontwerp, vanwege de krachtige symboliek. Deze console is vervaardigd uit hardsteen en in het voorjaar van 2015 ont-huld vlak bij de Servaasbrug, nabij de Cameren. De console herinnert aan het leven van Maria van Pallaes en haar inspanningen voor de armenzorg.

We hopen dat de inhoud van dit historische verhaal in combinatie met de sfeer van het beeld onder de lantaarn, de herinnering aan Maria van Pallaes tot in lengte van jaren levend zal houden.

Bert Aanstoot

*Lid van de Werkgroep
Historisch Onderzoek van het
Utrechts Monumentenfonds*

Particuliere armenzorg

Particulieren speelden in de loop der eeuwen een belangrijke rol in de armenzorg. De hulp kon variëren van een paar stuivers voor een bedelaar tot grote sommen voor liefdadige instellingen. Sommige rijken vonden echter het uitsluitend doen van giften onvoldoende en traden uit de anonimiteit. Zij bouwden gasthuizen, vrijwoningen en weeshuizen. Anderen stelden een bedrag beschikbaar voor een jaarlijkse toelage in de vorm van voedsel, brandstof of geld, vaak een preuve of prove ¹⁾ genoemd. Om er zeker van te zijn dat dit initiatief ook na hun dood zou worden voortgezet, riepen ze vaak een fundatie (stichting) in het leven. Het beheer hiervan legden ze vast in een testament of stichtingsbrief.

Hun beweegredenen zijn moeilijk te achterhalen. Particuliere zorg voor de armen had in de loop der tijd verschillende motieven, zoals

- het veiligstellen van het eigen zielenheil,
- een verontschuldiging voor de eigen welvaart,
- vrees voor sociale onrust als gevolg van ontevredenheid
- en verhoging van de eigen status en het laten voortleven van de eigen naam.

Mogelijk doen we hiermee sommige gevers tekort. Het is zeker niet uit te sluiten dat sommige rijken handelden uit medelijden. Hoe het ook zij, uiteindelijk droegen zij er aan bij dat althans een deel der armen een dak boven hun hoofd had, een bed en een jaarlijkse preuve als extra. Dat alles gratis of tegen een kleine vergoeding.

¹⁾ Volgens Van Dale is een prove of preuve een jaarlijkse toelage in een stift, een godshuis, een hofje, in geld of in goederen uitgereikt, om de bewoners tegemoet te komen in hun levensonderhoud.

Voorgeschiedenis - de familie Van Pallaes

Maria van Pallaes (haar volledige naam luidde Mayken Lubbert van Pallaesdr.) werd in 1587 geboren als oudste kind van Lubbert Jansz. van Pallaes en Marichen van Rhede. Ze had twee jongere broers: Lubbertus en Johan. Zowel de familie Van Pallaes als de familie Van Rhede behoorden tot oude Utrechtse patriciërsgezachten.

De geschiedenis van de familie Van Pallaes gaat terug tot in de veertiende eeuw, toen er voor het eerst sprake was van schout en schepenen met deze naam. Floris van Pallaes was in 1336 schepen, zat in de raad en werd later burgemeester van Utrecht. In de eeuwen daarna komen we de familie vaak tegen in stadsbesturen, in de geestelijkheid en in de beschrijvingen van (veel) bezit op het platteland. Leden van de familie werden beschreven in de Stichtse ridderschap en de familie bewoonde geruime tijd het kasteel Sandenburg aan de Langbroekerwetering (tussen Cothen en Wijk bij Duurstede).

Rond 1500 splitste de familie zich in een tak in Dordrecht en een tak in Utrecht. De Utrechtse tak bewoonde het 'Huijs te Pallaes' aan de noordzijde van de Ganzenmarkt ²⁾. Maria heeft hier echter nooit gewoond. Zij trad in 1606 op negentienjarige leeftijd in het huwelijk met mr. Hendrick van Schroyesteijn, advocaat bij het Hof van Utrecht. Zij betrokken een groot huis op het Oudkerkhof, nu nummer 40, waar het café Dikke Dries is gevestigd. Hier woonde Maria tot haar dood in 1664.

↓ kasteel Sandenburg

²⁾ Dit is nu Ganzenmarkt 6. In het voorjaar van 2014 besloot het College van B&W de pui van dit pand de status te geven van beschermd gemeentelijk monument omdat hij is ontworpen door de Utrechtse architect Mart van Schijndel. Het pand zelf bevat restanten van het middeleeuwse huis van de familie Van Pallaes.

Geloof en reformatie

Maria en Hendrick waren rooms-katholiek. Dat was in die tijd nog niet zo eenvoudig. Het was de tijd na de Reformatie. In 1580 was de uitoefening van de katholieke godsdienst in Utrecht verboden en werden veel kloosters opgeheven. Doordat alle uitingen van katholicisme verboden waren, konden missen alleen nog in het verborgene, in schuilkerken, worden opgedragen. Daarom trouwden ze voor de schepenen, dat wil zeggen voor de burgerlijke overheid en dus niet voor de kerk. Maria maakte ondanks deze moeilijke omstandigheden een duidelijke keuze voor haar geloof, zoals eerder haar moeder, die afkomstig was uit een gereformeerd milieu, maar katholiek werd toen ze trouwde met Lubbertus. Twee kinderen van Maria werden rooms-katholieke religieuzen: haar jongste zoon, Hendrick, werd priester en een dochter, Adriana, werd non.

Kinderen

In totaal kreeg Maria zes kinderen: Johan, Lubbertus, Adriana, Margaretha, Livinius en Hendrick. De namen van de oudste vijf zijn bekend uit een wederkerig testament dat de ouders in 1624 lieten opstellen. Daarin werd ook vastgelegd, dat de oudste zoon, Johan, niet in de erfenis zou delen. Wat er gebeurd is, is niet duidelijk, maar vermoedelijk werd hij onterfd. De jongste, Hendrick, werd waarschijnlijk pas geboren in 1629, kort voor het overlijden van zijn vader. Hendrick van Schroyensteijn overleed in 1630 en zo werd Maria op haar 43ste weduwe. Materieel gezien kwam Maria van Pallaes weinig tekort. Ze was zeer welgesteld en bezat vele huizen, zowel in de stad als daarbuiten. Maar op persoonlijk vlak lachte het geluk haar veel minder toe. Ze verloor niet alleen vrij snel haar echtgenoot, maar overleefde ook op één na al haar zes kinderen. Toen ze op 23

oktober 1664 op 77-jarige leeftijd stierf, was het enige nog levende kind Adriana. Die was echter als karmelietes in Antwerpen ingetreden. Geen van de kinderen had kleinkinderen. Margaretha, haar tweede dochter, was de enige die trouwde, maar na negen jaar huwelijk stierf zij kinderloos. Maria's tweede zoon, Lubbertus, maakte het haar als executrice van het testament van haar man lastig en eiste via de schepenen van de stad toestemming om goederen uit de nalatenschap te verkopen teneinde zijn schulden af te lossen. Dit werd hem geweigerd. In 1643 was de relatie tussen moeder en zoon blijkbaar weer in orde en vermaakte hij zijn goederen aan haar. Hij overleed in 1646 zonder wettige nakomelingen. De derde zoon, Livinius, werd vermoedelijk niet ouder dan tien jaar. Het enige resterende familielid was haar 'broeders mundige Dochter' Johanna Maria Johansdr..

Begrafenis

Maria werd op 7 november in de Domkerk begraven, op een wijze die overeenkwam met haar positie. Er werden kosten gemaakt voor een brouwer, voor rouwhandschoenen, mantelhuur, het wassen van het kleet, de bakker, de fruitverkoper enzovoorts. Bij het familiegraf in het schip van de kerk (dat 10 jaar later bij een wervelstorm zou instorten) werd een

wapenbord geplaatst. Volgens het begraafboek van de Dom arriveerde men te laat in de kerk, was er anderhalf uur 'Dom groot geluy' (ten teken dat een belangrijk iemand werd begraven), waren er zestien dragers, een grafbidder en zes gewone bidders en werden ook de klokken van de St. Janskerk, de Buurkerk en de St. Nicolaaskerk geluid.

De erfenis

Tijdens haar leven maakte Maria vele, onderling sterk verschillende testamenten. Het eerste dateert uit 1624, het laatste uit 1662. Tegen het einde van haar leven had ze, zoals gezegd, al haar kinderen op één na overleefd. Die ene, de in het Antwerpse klooster ingetreden Adriana, mocht echter als kloosterlinge geen goederen 'uit de dode hand' bezitten. Dit wil zeggen dat ze geen wereldlijke erfenissen mocht aangaan. Zodoende zou Maria's nalatenschap aan de gemeenschap vervallen. Om dit te voorkomen stichtte zij in 1651 de twaalf Cameren en op de hoek met de Nieuwegracht een refectiehuis met daarin

een refectiekamer.
Deze naam is afgeleid van refectorium (eetzaal).
In de huisjes mochten armen gratis wonen en kregen zij een bijdrage in hun levensonderhoud.

Toen haar nicht Johanna Maria in 1660 trouwde met de gereformeerde Johan van Eegeren, veranderde Maria haar testament. Ze ontferfde Johanna Maria en benoemde in haar testament van 26 november 1662 vier personen tot beheerder voor een nader door haar aan te wijzen doel. Drie dagen later bepaalde ze in een acte (de Fondatie-Brief van XII Cameren), dat de Cameren aan de Agnietenstraat door haar vier erfgenamen/erf-executeurs en hun opvolgers zullen worden beheerd. Ze liet tevens notarieel vastleggen dat de opbrengst uit bepaalde goederen en landerijen moesten worden gebruikt ten bate van het onderhoud van deze huizen. De erf-executeurs mochten vrij met het geld omgaan zolang het de Fundatie maar ten goede kwam. Zelfverrijking werd uitgesloten via toezicht door het Hof van Utrecht.

In Nederland zijn vroeger tal van vrijwoningen gebouwd, meestal in de vorm van hofjes. Een hofje is een aantal huisjes, gewoonlijk gebouwd om een binnenplaats en met een toegang aan de zijde van die binnenplaats. De bewoning van dergelijke huisjes was lange tijd gratis en de meeste vrijwoningen kenden vrijstelling van belasting.

Vrijwoningen, hofjes en (Gods)cameren

De Utrechtse binnenstad kent tal van vrijwoningen. Ze worden vaak als hofjes aangeduid maar dat is feitelijk onjuist en kan verwarring stichten. Alle nog bestaande vrijwoningen zijn hier juist gebouwd in een rijtje langs de openbare weg. Ze worden in Utrecht cameren, ook wel Godscameren (voor God = pro Deo = gratis) genoemd. Sommige komen voort uit vroegere gasthuizen, die oorspronkelijk waren bestemd voor tijdelijk onderdak van arme pelgrims of bedelaars. Ook reizigers die te laat bij de stadspoorten arriveerden, konden hier terecht. Omwille van de zedelijkheid werden afzonderlijke huizen gebouwd voor mannen en vrouwen.

De Utrechtse cameren kennen enkele opvallende karakteristieken. Ze bestaan uit

één bouwlaag onder een doorlopende kap, met de nok evenwijdig aan de voorgevel. De voorgevels zijn voorzien van een deur, meestal met bovenlicht, en één venster. De oppervlakte van een vrijwoning bestaat meestal niet veel meer dan zo'n 20 m². Ze hebben op de begane grond slechts één kamer, met erboven een zolder. Van binnenmuren is geen sprake.

De vrijwoningen van de Fundatie van Maria van Pallaes waren overigens wat minder eenvoudig uitgevoerd. De woningen aan de Agnietenstraat en de Wulpstraat zijn gemakkelijk te herkennen, aangezien boven elke voordeur het dubbele wapen van de families Van Pallaes en Van Schroyensteyn is aangebracht.

De Cameren van Maria van Pallaes

De naam Agnietenstraat is afgeleid van het klooster van St. Agnes ofwel Agnietenklooster. Dit stond vroeger op de plaats waar nu het Centraal Museum is gevestigd. Van het klooster is nu alleen nog de kapel over en een dwars daarop gerichte vleugel. Hier bevonden zich de keuken en de refter. Op een schilderij van Herman Saftleven is het oude klooster nog goed zichtbaar.

Vroeger liep de Agnietenstraat van de Lange Nieuwstraat richting de Twijnstraat tot de Nicolaasstraat. Ten behoeve van een betere toegang tot de Nieuwegracht wilde de vroedschap in 1646 deze straat (dwars door de toenmalige tuin van St. Anna) doortrekken onder de naam Agnietensteeg. Toen het overleg hierover met het klooster geen resultaat opleverde, kocht de vroedschap grond en woningen in de tuin op en zette zo het plan door. De steeg kwam gereed in 1651 en was 18 tot 20 voet breed. Later, met de bouw van de Fundatie van Renswoude, kreeg de steeg zijn

huidige breedte. In 1902 werd de steeg een straat en was er dus sprake van één straat: de Agnietenstraat.

Maria begon al vóór het doortrekken van de Agnietenstraat met haar plan voor twaalf vrije woningen ten behoeve van arme mensen. Ze had hiertoe al eerder grond gekocht van het Agnietenklooster. In 1651 startte de helaas onbekende bouwer met de bouw van de huisjes, de oudste beschikbare tekeningen dateren uit de negentiende eeuw. De huisjes bestaan uit een boven- en een benedenkamer en een

halletje. De meeste panden hebben een voor- en een achterkamer met een steektrap. Nummer 20 is een huisje met een spiltrap en een andere indeling. De huisjes hebben een doorgaand zadeldak met voor ieder pand een dakkapel. Ze zijn gebouwd op een grondplan van ongeveer 4,5 x 7 meter, met daarachter een gemeenschappelijke tuin. Tegen de tuinmuur staan enkele privaten (toiletten), gegroepeerd in blokken van twee of drie en aangesloten op een beerput.

Refectiehuis

Op de hoek van de Agnietenstraat staat het hoofdgebouw, bekend als het refectiehuis. In het refectiehuis kwamen de erfgenamen/erf-executeuren van het testament, zeg maar de bewindvoerders van de fundatie, bijeen. Het was tevens de plaats waar bij gelegenheid de bewoners bijeen werden geroepen en waar ze konden eten als dat in hun eigen huisjes niet goed kon. Deze functie van het refectiehuis hield echter niet lang stand, want al in 1677 werd het verbouwd tot een woonhuis.

Het refectiehuis is gebouwd op een vijfhoekig grondplan, dat wil zeggen een

vierkant met een aan de zijde van de Nieuwegracht toegevoegde driehoek. Het pand heeft een schilddak met vijf schilden. Aan de zijde van de Nieuwegracht werd het vroeger begrensd door een poortje. Het gebouw heeft een grote kelderkeuken onder de hooggelegen refectiekamer. De gevel is bijzonder opvallend. In de eerste plaats vanwege de gevelsteen boven de poort met de van onbaatzuchtigheid getuigende tekst:

*'I Maria van Pallaes door liefde
liefde Goodts gedreven
Heeft doen sy weduw' was
van d'Heere Schroyestyn
Dees Cameren gesticht
eenich onderhout gegeven
Niet achtend swerels gonst maer
Plaets in chemels³⁾ Pleyn⁴⁾.*

³⁾ De c van chemels is natuurlijk iets vreemds. Er is geen bewijs, maar vermoedelijk heeft de steenhouwer de c verward met een t. De in die tijd handgeschreven c en t lijken namelijk erg op elkaar. In dit geval zou er themels moeten staan, ofwel in het huidige Nederlands 't hemels.

⁴⁾ Pleyn betekent: 1) veld of 2) schoon of lieflijk oord.

Deze steen wordt gedragen door een fries met daarop het stichtingsjaar 1651, geschreven in Romeinse cijfers: CIO, IO, C, LI⁵⁾. Het hang- en sluitwerk van de voordeur is nog origineel. Aan weerszijden van de ingang zit een venster met rijk gesmeed traliewerk. Dit is bijzonder, want dergelijk traliewerk komt in Utrecht nauwelijks voor.

Bewoners

Om in aanmerking te komen als bewoner van zo'n huisje moest men aan voorwaarden voldoen. De bewoners mochten geen steun ontvangen van de Diaconie, de Aalmoezenierskamer of van iemand anders. In elk huisje woonde een echtpaar of twee mannen of twee vrouwen. Overleed iemand, dan mocht de achtergeblevene niet hertrouwen en moest hij of zij het huisje verlaten. Ook bewoners die iemand anders mishandelden of anderszins een 'ongeschikt' leven leidden werden eruit gezet. Bij overlijden vervielen alle achtergebleven goederen aan de Fundatie die vervolgens weer wél de begrafeniskosten betaalde. Anders dan bij sommige andere fundaties het geval is, stelde Maria niet het katholieke geloof als eis aan bewoners van de Cameren. Bovendien versoepelde in de loop van de zeventiende eeuw het klimaat tussen de verschillende godsdiensten enigszins. Zodoende kenden de huisjes in de loop der jaren naast katholieke ook protestantse bewoners.

'een mudde weyts (= tarwe) mit een half vierendeel Meysche boter', 25 pond 'soete melcks kaes en daertoe twintigh sacken torff'

In de Fondatie-Brieff bepaalde Maria dat de bewoners van de huisjes ieder jaar 'een mudde weyts (= tarwe) mit een half vieren deel Meysche boter', 25 pond 'soete melcks kaes en daertoe twintigh sacken torff' zouden ontvangen. Dit werd mogelijk gemaakt door pachters van enkele van haar landerijen, die de pacht in natura voldeden.

In 1849 is de preuve in goederen vervangen door een uitkering in geld van tien gulden per jaar. Eind twintigste eeuw is ook deze uitkering afgeschaft, omdat inmiddels het stelsel van sociale voorzieningen deze vorm van noodondersteuning overbodig maakte.

5)	CIO	=	M	=	1000
	IO	=	D	=	500
	C	=		=	100
	L	=		=	50
	I	=		=	1
					1651

De jaarlijkse uitdeling aan de armen

Hendrick Bloemaert was een der zonen van de bekende schilder Abraham Bloemaert. Hij was door zijn vader opgeleid in de 'Utrechtse school' en kwam daarna in Italië onder invloed van de volgelingen van Carvaggio. In 1657 schilderde Hendrick Bloemaert de beroemde scène met Maria van Pallaes tijdens de jaarlijkse uitdeling van boter, graan en kaas aan de armen.

Het tafereel vindt plaats op het pleintje voor het refectiehuis op de hoek van de Agnietenstraat en Nieuwegracht. Eigenlijk gebeurde dit rond kerst in het refectiehuis. In de kamer waar het doek boven de schoorsteen zou komen te hangen werden de huisregels aan de armen voorgelezen en vond de jaarlijkse uitdeling rond de kerst plaats. We nemen aan dat Maria daar tijdens haar leven bij aanwezig was. Later zaten hier de beheerders van de Fundatie aan een lange tafel, onder het schilderij. De armen die zij één voor één ontvingen,

zagen zo aan wie ze de barmhartigheid te danken hadden: Maria en haar kinderen. Aangezien Maria zich op deze wijze liet afbeelden ligt de conclusie voor de hand, dat het vereeuwigen van de eigen liefdadigheid toen niet in strijd was met de christelijke nederigheid en dat het zelfs een zekere mate van status opleverde.

Het schilderij

Op het doek zien we op de achtergrond het Convent van Agnieten. Tegenwoordig is hierin het Centraal Museum gevestigd,

De Fundatie van Maria van Pallaes

dat sinds 1924 het schilderij van Bloemaert in bruikleen heeft. Schuin tegenover de huisjes van de Fundatie toont het werk de Gronsveltcameren. Deze zijn later ten behoeve van het huis van de Fundatie van Renswoude verplaatst naar het Nicolaaskerkhof. Ook het poortje rechts naast het huis is verdwenen en de deftige, dubbele stoep met bordes naar de deur van het refectiehuis is vervangen door een eenvoudiger rechte stoep.

We zien dat Maria is omgeven door vijf van haar zes kinderen. De oudste, Johan, ontbreekt. Hij was in 1624 onterfd en hoorde er niet meer bij. Aangezien van de kinderen alleen de kloosterlinge Adriana, tweede van rechts met de bijbel in de hand, nog leefde, kon alleen Maria naar het leven worden geschilderd. Bloemaert kon echter gebruikmaken van een schilderij uit 1623, waarop de vijf oudste kinderen staan afgebeeld, voorstellende de 'vijff sinnen': gehoor, gezicht, smaak, gevoel en reuk. In 1646 was een apart schilderij gemaakt van de jongste zoon, Hendrick, dus ook dat kon Bloemaert gebruiken. De uitgebeelde armen en uitdelers zijn geschilderd naar de mode voor eenvoudige lieden in die tijd.

De nadere uitwerking van het beheer van de Cameren regelde Maria in de 'Fondatie-Brieff XII Cameren' van 29 november 1662. Als gezegd stelde ze vier erf-executeuren aan. Mocht een van hen overlijden of zijn functie niet meer kunnen uitoefenen, dan moesten de andere drie bij meerderheid een opvolger benoemen. Ook moesten ze om de beurt om de twee jaar aan elkaar verantwoording afleggen over de jaarrekening. Omdat twee van de vier bedankten voor deze verantwoordelijkheid, waarschijnlijk uit vrees dat ze zelf voor mogelijke tekorten zouden moeten opdraaien, spraken de overgebleven twee heren af ieder steeds zelf een opvolger aan te wijzen.

Op deze wijze werd de Fundatie beheerd tot 1792. In dat jaar belastte een der erf-executeurs (mogelijk op dat moment de enige in functie) notaris Helmert van Dam met het beheer en bemoeide zich er niet meer mee, zonder een opvolger te benoemen. Tot zijn dood in 1817 beheerde deze notaris de Fundatie zonder aan iemand verantwoording af te leggen. Zijn zoon volgde hem op, tot in 1820 de burgemeesters van de stad aan alle stichtingen vroegen informatie aan te dragen over de oorsprong en bestemming en over het beheer. Toen bleek, dat Van Dam jr. formeel geen aanstelling had, werd hij, nadat hij reenschap had gegeven over zijn handelen vanaf 1817, aangesteld als administrateur met de verplichting elk jaar verantwoording af te leggen aan de burgemeesters.

Gemeentelijk beheer

In 1910 werd het beheer overgebracht naar Burgemeester en Wethouders en sindsdien moest de rentmeester jaarlijks rekening en verantwoording afleggen aan het College. Met dit besluit werd echter volledig voorbijgegaan aan het feit, dat Maria van Pallaes niet alleen het gerecht, de weeskamer en de noodhulp, maar ook de vroedschap strikt had uitgesloten van het beheer.

In 1887 liet de Fundatie drie nieuwe woningen bouwen aan de Pallaesstraat en in 1901 negen woningen aan de Minstraat. Deze woningen zijn iets groter dan die in de Agnietenstraat. Van deze nieuwe woningen werd er echter slechts één als vrijwoning vergeven. Alle andere werden verhuurd. In 1933 volgden vier woningen aan de Keukenstraat/hoek Servaasbolwerk en in 1938 volgde een uitbreiding met 22 woningen aan de Wulpstraat. Ook dit zijn geen echte vrijwoningen. In 1951 bestond de Fundatie 300 jaar en bezat zij 48 woningen.

Overdracht van eigendom

In 1978 besloot de gemeenteraad de eigendom van de Cameren aan de Agnietenstraat (de basis van de fundatie)

over te nemen van de Fundatie. Deze panden werden vervolgens in 1979 verkocht aan het Utrechts Monumentenfonds (UMF), dat de kap en de gevels ging restaureren. Deze verkoop betrof alleen de panden, want de grond werd in erfpacht gegeven. Tot 1998 bleef het College bestuurder en beheerder van de Fundatie als zodanig. In dat jaar werd ook de Fundatie zelf overgedragen aan het UMF. Andere fundaties werden overgedragen aan de NV Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel. De huizen aan de Pallaesstraat en de Minstraat waren toen echter al aan anderen verkocht. Ook één van de twee woningen aan het Servaasbolwerk bleek vlak voor de overdracht door de gemeente aan de bewoner te zijn verkocht. Aangezien het UMF toen de panden in de Agnietenstraat al in bezit had, verkreeg het met deze overdracht alleen de Fundatie met de overgebleven panden,

dat wil zeggen de panden in de Keukenstraat, het Servaasbolwerk (één woning) en de Wulpstraat.

Onttrekking

Overigens onttrok de gemeente, voordat de overdracht definitief plaatsvond, nog anderhalf miljoen aan de tegoeden van de betreffende fundaties. In 1998 bevond de gemeente zich immers in grote financiële moeilijkheden en stond in feite onder curatele van het Rijk. Er moest echter anderhalf miljoen gulden worden vrijgespeeld voor de daklozenopvang. De bij de op handen zijnde overdracht betrokken fundaties bleken samen tussen de vier en viereneenhalf miljoen gulden in kas te

↑ Gezicht op de vrijwoningen aan de Minstraat

↑ Gezicht op de hoek van de Mgr. van de Weteringstraat (links) en de Pallaesstraat te Utrecht

hebben, hetgeen uitkomst bood. Niet dat het geld voor daklozen perse een slechte bestemming is en we kunnen misschien enig begrip opbrengen voor de penibele situatie waarin de gemeente toen verkeerde, het neemt niet weg dat de gemeente met deze handelingen in wezen voorbij ging aan de intenties die Maria van Pallaes vóór haar overlijden had vastgelegd.

Het UMF beheert de Fundatie en de panden tot op

de dag van vandaag. De basis hiervoor blijft het in de loop der eeuwen dankzij de maatregelen van Maria van Pallaes opgebouwde kapitaal. Als regent van de Fundatie is het UMF voornemens om het bezit in stand te houden en goed te beheren.

Maria van Pallaes was een godvruchtige vrouw, een streng gelovig katholiek. Mede gezien de tekst boven de ingang van het Refectiehuis speelde de zorg voor haar leven na de dood hoogstwaarschijnlijk bij haar een grote rol. De tekst boven de ingang van het refectiehuis refereert sterk aan de bijbeltekst uit Mattheus 19:21: 'Doet wel aan de armen, uw loon is in de hemel' en aan Mattheus 19:24: 'Wederom zeg ik u: het is gemakkelijker dat een kameel gaat door het oog van een naald, dan dat een rijke het Koninkrijk Gods binnengaat'.

Aan de andere kant, als iemand zich zoals Maria laat schilderen bij het uitdelen van de preuven, is dat in de blik van iemand uit de 21ste eeuw niet los te zien van een

zekere ijdelheid en statusgedrag. We moeten hierbij bedenken, dat onze beleving hiervan een geheel andere is dan in haar tijd. Toen werd dit toch veel meer beschouwd als waardig en te waarderen gedrag.

Hoe het ook zij, Maria van Pallaes heeft er gedurende inmiddels 350 jaren aan bijgedragen dat vele armen van allerlei soorten en maten, maar in ieder geval mensen die het absoluut niet best hadden, een huisje met een dak en een bed(stee) hadden en in ieder geval een minimum aan voedsel en brandstof. Het was maar goed dat rijke particulieren zoals Maria zich bekommerden om armen, al was het misschien slechts een druppel op een gloeiende plaat.

Slot

Engelengeduld en maandenlang beitelen

**Ter ere van de 350ste sterfdag van wel-
doenster Maria van Pallaes schreef het
UMF een opdracht uit voor een nieuwe
lantaarnconsole in de Nieuwe Gracht bij
de Servaasburg. De steen moest verhalen
over haar persoon en haar daden: de zorg
voor armen in de vorm van giften en het
bouwen van armenwoningen.**

Voor beeldhouwster Cissy van der Wel vormde het schilderij van Hendrick Bloemaert, waar Maria van Pallaes op is afgebeeld, het startpunt. "Ik was meteen erg gericht op het geven." Ze bracht het gulle en barmhartige leven van Maria van Pallaes terug tot één simpel gebaar: gevende handen met daarin drie appels. Het moment is geraffineerd gekozen. Het zijn de seconden vlak vóór het daadwerkelijke geven. Net voordat de appels van haar handen rollen. Het beeld is bijna op te vatten als een symbool, een teken. De appels zijn een metafoor voor haar vele giften: voedsel maar ook de 'Cameren' voor de armen die vanaf de console te zien zijn. "Dat beeld van die appels vind ik een mooi en eenvoudig beeld. Het materiaal steen dwingt je bovendien tot eenvoud, helderheid en toewijding."

De weerbarstigheid van het Belgisch hardsteen is inderdaad aan de console af te

lezen. De voorstelling is met engelengeduld en maandenlang beitelen tevorschijn gekomen. Het oppervlak is ruw door de inslagen van de puntbeitel die veelvuldig is gebruikt. Die 'huid' is kenmerkend voor het werk van Van Der Wel: een oppervlak dat zachte overgangen toont met diepe licht-donker contrasten.

Het maakproces bestaat uit kijken, schrappen en afpellen, en weer kijken. Telkens vraagt ze zich af of het beeld klopt en waar het beter kan. "Ik werkte naar het kleimodel dat ik bij wijze van schets maakte, maar ik ben ook weer naar mijn eigen handen gaan kijken. Telkens vraag ik mij af: waarom heeft een vorm die vorm?"

Ze vindt dat een vorm kracht en energie moet hebben die van binnenuit komt. Het blijkt een overtuiging van veel beeldhouwers, zoals Henry Moore, Frits Wotruba maar ook (dichter bij huis) Ruud Kuijer. "Je kijkt telkens wanneer je het magische moment ziet waarin het werk die energie krijgt. Dat moment komt altijd, maar je weet nooit wanneer."

De jury die het ontwerp van Van Der Wel uit 21 inzendingen koos, was overtuigd van de kracht van het beeld van de gevende handen. Het is een helder beeld

Geraadpleegde en gebruikte bronnen

- Dymph de Beer - Geschiedenis en betekenis van de Fundaties, Stichtingen en fondsen van Gilden waarover de Gemeente Utrecht het beheer voert (30 mei 1990) [archief UMF]
- R.E. de Bruin e.a. [red.] - 'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht (2000)
- M. Cornelissen - Maria van Pallaes in: Utrechtse biografieën, deel 3 (1996), pag. 153-157.
- M. Dolfin, E.M. Kylstra, Jean Penders - Utrecht. Huizen binnen de singels, deel 1 (1989), pag. 223-232
- Van Donkersgoed - De familie Proys, Van Pallaes en Van Leuwenbergh. doctoraalscriptie 1989 (HUA XVIII B 79)*
- Jan-Cor Jacobs - Armenzorg spekt daklozen (in: Utrechts Nieuwsblad 11 november 1997)
- René de Kam - Voor de armen alhier. De geschiedenis van vijf Utrechtse fundaties en hun vrijwoningen (1998)
- R. Lopez Cardoso e.a. - Hofjes in Nederland (3e druk, 1977)
- Van de Monde - Beschrijving der Stad Utrecht (1844) - deel 1 (31. Agnietensteeg en 32. Agnietenstraat)
- Gerianne Offringa en Warner Hidden - Fundatie van Vrouwe Maria van Pallaes, geschilderd in 1657 door Hendrick Bloemaert (1601-1672). HBO-studie augustus 1980 (HUA XC1)*
- W. Thoomes - Hofjes in Utrecht (1984)
- Maria Volbeda - Pallaes, Maria van (1587-1664) (in: Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland)
- C.W. Wagenaar - Vrije woningen te Utrecht (1913)

* (HUA = Het Utrechts Archief)

met een grote zeggingskracht dat in één oogopslag leesbaar en interpreteerbaar is, en waarvan de betekenis tijdloos is.

Véronique Hoedemakers

Kunsthistoricus en jurylid bij de ontwerpprijsvraag Maria van Pallaes

fundatie

MARIA VAN PALLAES

350 jaar

Lange Nieuwstraat 53
3512 PD Utrecht

030 2311761
info@umf.nu

www.facebook.com/utrechtsmonumentenfonds